

Deviancia a szocializálódás útjain*

A szocializáció folyamata

A szocializáció a társadalomba való beilleszkedés folyamata, amelynek során megtanuljuk megismerni önmagunkat és környezetünket, elsajátítjuk az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat. Ebben a folyamatban a társas együttélésre nevelő hatások, és az egyéni befogadóképességünk állandó kölcsönhatása érvényesül. Mások viselkedésének látott, átélt, tapasztalt élményei, a szülők által nyújtott viselkedésminták, a saját magatartásunkról érkező visszajelzések hatásai és a tudatos nevelés útján közvetített törekvések egyaránt belejátszanak ebbe a fejlődésbe. Ennek során humanizálódunk: emberi viselkedésformákat tanulunk, indulataink levezetését „emberarcúvá” alakítjuk, megtanuljuk az érzelmi kifejezési formákat, elsajátítjuk a tárgyakkal való bánásmódokat, kialakítjuk, fejlesztjük a gondolkodás, az önkifejezés, az akarati megnyilvánulás formáit, megismerjük a másokkal való kapcsolattartás árnyalt lehetőségeit. Összességében: megtanulunk emberi módon élni és létezni a társadalomban.

Az a közeg, amelyben a szocializálódás - az emberré és felnőtté válás - zajlik, a mikrokönyezet, elsődlegesen a családi, iskolai, munkahelyi stb. kiscsoportok színtere. Legtöbb hatás ezeken a közvetítő szférákon jut el hozzánk, a nagy társadalmi hatások éppúgy, mit az életvezetési szokások, a viselkedési normák, azaz maga a mentalitás. Az ebben a környezetben kialakuló kapcsolataink jellegzetessége a személyesség és a kölcsönösség. Önálló személyiségként léteünk a többiekkel való folyamatos kölcsönösségben. A résztvevők kapcsolatait különböző érzelmek és indulatok hatják át, és nincs közömbös történés, mert semmi sem játszódik le velünk és a környezetben érzelmek kiváltódása nélkül. A kiscsoport az egymásra hatások sokféle útját nyitja meg és tartja fenn. Ez egyben emberi fejlődésünk állandó iskolája is, ahol kialakítjuk és változtatjuk a korunknak, nemünknek, társadalmi helyzetünknek megfelelő viselkedési mintánkat, értékrendszerünket.

A szocializálódás egész életünkön át történő folyamat, amit nagyon fontos hangsúlyozni, mert ez azt jelenti, hogy felnőttkorban is tudunk változni, újat beépíteni - leginkább ugyanúgy nem tudatosan is, mint ahogyan az a személyiségfejlődés korai időszakában is történik. Induláskor a társas hatások közvetítésének fő tényezője a család, elsősorban is az anya. A személyiség megalapozását és további fejlődését a családi közvetítő rendszer - a családi légkör - kölcsönhatásai indítják meg. Később a szociális mozgástér növekedésével - óvoda, iskola majd a legkülönbözőbb kis- és nagycsoportok stb. - a szocializáció mindinkább a családon kívüli közvetítő rendszerek hatóterébe kerül át.

Így a gyerek életében a folyamatosan megjelenő újabb és újabb tekintélyszemélyek - pedagógusok, tanárok -, de elsősorban a kortárs csoportok jelentősége fokozódik.

A fejlődő személyiség aktivitását, érdeklődését, természetes lüktetéseit a személyes kapcsolatok serkentik, és egyben szabályozzák is. A gyermek hozzámeri viselkedését a számára jelentős tekintélyszemélyekéhez, kezdetben a családtagok, szülők, testvérek, később pedig a kortárs csoportok mintáihoz. A gyermek a környezetéhez nem passzívan alkalmazkodó lény, hanem arra kezdettől fogva aktívan vissza is hat - ezt szintén elengedhetetlenül tudomásul kell venni. Mert segít abban, hogy jobban láthassuk: önálló határokkal rendelkező személyiségfejlődés történik a gyermekben, nem pedig a környezet hatásainak passzív elszívása. Segít abban, hogy a szocializálódásban, külső környezetként, minél kevesebb hibát kövessünk el.

Az érzelmi élet zavaraira - a neurózisra - hajlamosító tényezők alapot teremtenek arra, hogy a személyiség fejlődése megrekedjen, hibás vágányra csússzon. Bizonyos, hogy a környezettel való életképes kontaktus kialakítása egyáltalán nem könnyű a fejlődő egyén számára, akinek kettős feladatnak kell megfelelnie: egyrészt autonómiára kell törekednie, másrészt meg kell tanulnia a másokhoz való alkalmazkodást. A lelkiileg sérült egyén nem tudja megtalálni a megfelelő közéletet, ami miatt számos konfliktussal találja szembe magát. Nem mer szembenézni törekvéseivel, fél a felelősségtől, a mások véleményétől. Ezért elfojtja kívánságait, törekvéseit, amelyek megvalósítása a környezet kedvezőtlen reakcióját váltaná ki. Ennek eredményeként aztán kialakul benne egy túlkorlátozó önvédelem, majd egy ingatag lelki egyensúly, amely akár már kis külső behatásokra is krízisbe kerül.

A fejlődés neurotikus megnyilvánulásai

A személyiség fejlődése - a viszonylag egyenletes biológiai fejlődéshez viszonyítva - egyenlőtlenül halad előre. Ebben szerepe van annak is, hogy az egyes életszakaszokban megtanult viselkedésmódokat nem szívesen adjuk fel az új követelményeknek megfelelő magatartásformákért. Az egyszer bevált eredményes magatartásmódok készséggé válnak a személyiségben, és hasonló helyzetekben könnyen „visszajárnak” akkor is, amikor már magasabb szintű, érettebb viselkedésre lenne szükség. Azt mondhatnók, hogy az új alkalmazkodási formák tanulásakor a régi, bevált viselkedési formák vetélkednek a nehezen működő újabbakkal. A már meghaladott viselkedési szintek vonzereje különösen akkor nagy, ha az új követelmények még ijesztőek a fejlődő személyiség számára. Ha ilyenkor nem kap elegendő támaszt, biztonságot és segítséget a környezettől, könnyen visszacsúszik alacsonyabb viselkedési szintre. Ez a regresszió állapota - olyan védekező mechanizmus, amely egész életünkön át végigkísér.

Krízisállapotokban, lelki traumákban ahhoz, hogy egyfajta egyensúlyban maradassunk, visszaesünk egy alacsonyabb viselkedési szintre. Az iskolába induló gyermek újra szopni kezdi az ujját, éjszaka felriad, felsír; az új környezetbe kerülő adolescens elbizonytalanodik, viselkedése rendezetlenné, célszerűtlenné válik, visszahúzódik, nem barátkozik; felnőttként, ha hirtelen elveszítjük társunkat, reakcióinkban megjelennek az éretlenség elemei, a sírás, a tehetetlenség-érzés, a depresszió.

A gyermekkorban megjelenő pszichés zavarok felismerésére általában akkor kerül sor, amikor a fejlődő személyiség magatartása az eddig megszokottól eltérővé válik. Akkor figyelnek fel rá, amikor nem úgy viselkedik, mint a hasonló korú társai, és a változást akkor értékelik betegségként, ha meghaladja a környezet tűrőképességét. A gyermek pedig a környezet által felkínált betegszerep elfogadásával megtalálja helyzete szociális kereteit - nem büntetik tovább, betegnek tartják, kímélik stb. Minél nyugtalanítóbb, a környezet számára az észlelt zavar, annál többet foglalkoznak a gyerekekkel, fokozottabb törődéssel fogják körül.

Nagyon gyakran a szülők már gyermekük születése előtt hordoznak magukban egy képet az ideális gyerekről. Ezt a belső képet vetítik vissza rá, ennek tükrében igyekeznek elérni, hogy gyermekük olyanná váljon, amilyennek ők látni szeretnék. Ezzel belekényszerítik olyan elvárások hálójába, amelyek teljesíthetetlenek a gyermek számára. Amikor ennek hozományaként megjelenik a neurotikus zavar, a betegség, ami jelentős fordulatot eredményez a családban. A betegség minden más kérdést háttérbe szorít, és a gyermekkel kapcsolatos elégedetlenségük magyarázatra talál a betegségben.

A gyermek neurotikus tünete teljesen elfoglalja a családot, felszippantja a családban rejlő konfliktusokat, és a gyermek betegsége egyetlen problémaként jelenik meg. Ez azért lehetséges, mert a fejlődő személyiségben megjelenő pszichés zavarok többnyire a családi háttér egyensúlyának zavarát tükrözik. Más esetben, más okból kedvezőtlen, megbetegítő hatású családi helyzetek esetén is többnyire a gyermek a feszült légkörből eredő, agressziót elszenvedő szereplő, rajta csattannak a szülők összeütközésének indulatai. Ha viselkedése olyan, amelyet az apa és az anya egymásban elítél, akkor még inkább belekerül a rosszallások, a büntetések veszélyébe. Rajta futhat le a szülők egymásnak szóló vagy a külső környezetből hazavitt indulatai. Szándéktalanul is benne büntetetik meg élettársuk rossz tulajdonságait.

Így a családi viszályokban mindig a gyermek az, aki legrosszabbul jár.

Amikor a szocializálódás a deviancia útjaira téved - az agresszió befelé fordulása

Ha a személyiség egészséges fejlődése megtorpan, elakad, a felgyülemelő agresszív érzések elindulnak - befelé vagy kifelé irányuló - romboló útjukra. Az önmaga vagy a külvilág ellen irányuló viselkedésforma egyaránt deviáns magatartást eredményez, amely káros az egyénre, káros a társadalomra.

A személyiség önmaga ellen irányuló agressziója a végzetes önbüntetés képében nyilvánulhat meg. Az önpusztítás - az öngyilkosság - előzményeiben alapvető szerepet játszik a szubjektíve kilátástalannak megélt csődhelyzet, amelyben az egyén úgy érzi, hogy számára nincs lehetőség a továbbélés vállalására. Szerteágazó vizsgálatok támasztják alá, hogy az ilyen személyiségre sajátos infantilizmus - gyermetagség - jellemző. Ez nem értelmi szinten mutatkozik meg, hanem a társas kapcsolatok formáiban, az emberi kontaktusok éretlenségében. Jellemzője a függő, alárendelő magatartás, amelyben az egyén fokozott támaszt és védelmet vár a környezettől, de ugyanakkor nem képes megfelelően értékre adni partnereinek ezeket a kívánságokat. Kerülő úton, hangulata alig észrevehető változásaival, és viselkedésének apró rezdüléseivel jelzi ezeket az elvárásokat a környezetnek, de nem teszi eléggé nyilvánvalóvá. Az ilyen személyiség nem tud önálló, autonóm felnőttként viselkedni. Mégpedig azért nem, mert valószínűleg a korai szülői-nevelői kapcsolatában, valamilyen trauma érte, amelynek a lenyomatát hordozza. A gyermeki kapcsolatigény kielégítetlensége mintegy megmerevíti a gyermeki alárendelődés kapcsolati sémáját, és így a személyiség minden új kontaktusába ezt az elégtelen mintát viszi tovább. A kölcsönösség és egyenrangúság hiánya miatt azután mintegy előre bebiztosítja magának a sikertelenségeket, csalódásokat, amik viszont tovább növelik kontaktuszavarait.

Az öngyilkosjelölt nem tud a vágyai szerinti módokon agresszív lenni másokkal szemben, ugyanakkor azonban helyettesítő eszközöket sem fogad el, kifelé irányuló indulatait a következményektől, a büntetéstől való félelem leblokkolja. Ez a feszültség fordul szembe később a személyiségével. Az ilyen ember fokozott belső igényei miatt szinte teljesíthetetlen célokat tűz maga elé. Kudarcai pedig alapot adnak arra, hogy elégedetlen legyen önmagával, és emiatti haragját önmagára zúdítsa. Én-ideáljának magas mércéi a szülői-nevelői elvárások elfogadásából és beépítéséből erednek. Nem a teljesíthető, reális, hanem a vágyott ideális törekvések képezik teljesítményének mércéit. Nem az énje, hanem az én-ideálja irányítja a mindennapokban, ami összeütközést szül a reális és az ideális törekvések között. Szorongása és önvádálása egyre fokozódik, és a kóros kör lassan bezárul. Egyre kevesebbet teljesít, mert szorong, ugyanakkor egyre nő az önmagával való elégedetlensége és reménytelensége. Ilyenkorra még marad ereje a segélykérésre.

Mivel azonban kontaktusaiban eddig sem tudta megfelelően értékre adni másoknak a szükségleteit és igényeit - nem volt eléggé „hangos” -, így segélykérése bártortalan, halvány üzenet marad csupán, amelyet csak nehezen, vagy egyáltalán nem lehet megfejteni. Ebben a végsőkéig összeomlott állapotában az egyén általában megkeres valakit, hogy belefogózzék, elmondja problémáit, de szándékát nem képes meggyőzően közölni, nem tud hatékony segítséget kiváltani másokból. Végül a kör bezárul, a teljes kilátástalanság és támasznélküliség, az önmagával szemben érzett harag, a kétségbeesés az önpusztításba sodorja.

Érdekes megemlíteni, hogy a pszichoterápiás adatok azt látszanak alátámasztani, mintha az öngyilkos valójában mást akarna „megölni”, egy olyan személyt, akit azonban már beépített magába, a saját énjébe, akinek törekvéseivel és értékrendjével már azonosult, aki azonban elhagyta, vagy nem tudta elegendően elfogadni őt. Ez lehet az a szülő, akivel a gyermek hajdan azonosult, és magába építette elvárásait, de lehet az a gyermek, akit a szülő testének részeként érez magához tartozónak.

Az önpusztító mintha idegen anyagot szeretne eltávolítani magából, önmaga megsemmisítése árán is.

A megbicsaklott szocializációból eredő befelé forduló agresszió, illetve a belőle következő önpusztító késztetések háttérében gyakran olyan családi-közösségi légkör húzódik meg, amelyben a kegyetlennek megélt, maximalista, túlkövetelő szülő állandóan érezteti elégedetlenségét gyermekével szemben. Ennek a folyamatos átélése végül az önfeladásba, önpusztításba kergethet.

Az agresszió kifelé fordulása

A deviancia útjaira tévedt szocializálódás agresszív érzéseket szül, amelyek minden körülmények között távozni igyekeznek a személyiségből. Hogy milyen irányt vesznek, számtalan személyiségbeli és környezeti tényező határozza meg. Bármerre is irányulnak - befelé vagy kifelé -, rombolnak és megsemmisítenek, mert kontrollálhatatlanná válnak a személyiség számára. Gyakran lehetünk tanúi a kifelé áramlásnak, aminek eredménye a fiatalkorú bűnözés.

Napjaink sokat megtapasztalt világjelensége a fiatalkorú bűnözés megnövekedése. Mára már sok próbálkozás történt annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy miért és hogyan alakul ki a fiatalokban szabályszegő, törvénysértő magatartás. Mi okozza azt, hogy az azonos életforma és feszültségek között élő fiatalok közül egyesek normaszegővé válnak, míg mások megtalálják a helyüket a közösségben? Egy dolog látszik mindenki által alátámasztottnak, mégpedig az, hogy a deviáns viselkedésformák leggyakrabban a serdülő- és ifjúkorban jelennek meg, az identitásváltozás nagy fordulatainak idején.

A személyiségszerkezet sérültségét kifejező deviáns viselkedés sokféle bűntényben nyilvánulhat meg. A szökés, csavargás, lopás, bandákba sodródás, az erőszak különféle formái, egészen az életellenes cselekmények stb. formái között azonban van egy közös tényező: a személyiségfejlődés kétségtelen zavara, amely miatt a fiatal szembekerül a társadalmi követelményekkel. Amikor a fiatal a bűncselekményt elköveti, már csak a végeredményét látjuk annak a folyamatnak, amely a tettig elvezette. Az előzmények feltárása során sok tényezővel találjuk magunkat szemben, amelyek hajlamosítanak a bűnözésre. Ilyenek a gyermek érzelmi életének fejlődésében bekövetkező sérülések - mindazok a tényezők, amelyeket a korábbiakban felvázoltunk. A sérülések következtében a fejlődő személyiségszerkezetben nem alakul ki a megfelelő érték- és normarendszer, gyenge marad a lelkiismeret kontrollja. A gyermek feszültségtűrése alacsony marad, nem tudja késleltetni vágyainak megvalósítását, gyerekesen mohó marad, a frusztrációkra azonnali agresszióval képes csak válaszolni.

A deviáns magatartást okozó további tényezők között megtalálni a család oldaláról gerjesztett hajlamosító tényezőket. Mint korábban már említettük, elsősorban az anyagyermek kapcsolat zavara az, amely egy életre meghatározó a személyiség szocializálódása szempontjából. Az anya rejtett vagy nyílt személyiségzavara közvetlenül akadályozza a kiegyensúlyozott érzelmi élet alapjainak megteremtését. Ugyanilyen irányba hat a családi értékek labilitása, a kis közösség értékrendszerének következetlensége, ami abban nyilvánul meg, hogy a ma elfogadott és jutalmazott szabálybetartást holnap szabályszegésként bünteti a család. A normaszegővé fejlődés útjaira visznek el az azonosulási folyamat törései, amit a példaadó személyek hiánya, gyakori váltakozása és eltérő értékrendje eredményez. Vagy éppenséggel a minta elérhetetlensége, ami gyakran a szülők részéről megnyilvánuló tökéletességi elvárások következményei, amely elvárások nem a gyermek képességeihez és lehetőségeihez simulnak. A nevelésmód brutalitása, ridegsége, az elhanyagoló szülői attitűd, a szigorú és következtelen nevelésmód, az antiszociális, függőségi betegségben szenvedő, bűnöző szülői viselkedésminta szinte teljességgel lehetetlenné teszi azt, hogy a személyiségfejlődés ne a deviancia útjain haladjon tovább. Mint ahogyan a személyiségéretést az a családi légkör is az egyensúlytalanságba hajszolja, amelyben a gyermeket bűnbakként használják a szülői összetűzésekben.

Ha mindezek a családi minták a tágabb környezeti hatásokkal - deviáns kortárs csoportok, következtelen, jövőt biztosítani nem tudó társadalmi értékrendszer stb. - egyetemben az adolescens kor befejezéséig a fejlődés útján megjelennek, a normaszegés, mint konfliktus-megoldási eszköz jelentős helyet fog elfoglalni a személyiség kelléktárában. A bűnözés nem én-idegen területként jelenik meg az agresszió kifelé történő levezetésében. A rombolás, a brutalitás, a megsemmisítés, a rablás, a gyilkosság természetes velejárójaként élődik meg a mindennapi életnek.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a bűnöző fiatal sokszor nagyon jól ismeri a büntető törvénykönyvet, de nem érzi magára kötelezőnek. Ez az érzelmi fogyatékoság abban áll, hogy az értékek és normák tudását nem kíséri érzelmi meggyőződés, a tilalmak nem válnak a személyiség belső szabályozó eszközeivé. Ezért nem éli át a szorongást, amelyet a belső normarendszerrel rendelkező ember mindig érez, ha szándékai ütköznek erkölcsi értékeivel. Nincs megfelelő előrelátási képessége, ezért nem látja szándékai megvalósításának a realitásban meglévő akadályait, nem szorong, csupán utólag fél, amikor szembeállítják tetteinek következményeivel, a büntetéssel. A bűnöző fiatal lelkiismerete gyenge, ami miatt kontrollálatlan formában távoznak belőle az agresszív érzések, amelyek szocializálatlan levezetése mindenkinek kárt okoz - nagyon sokszor visszafordíthatatlan kárt.

További devianciák...

A lopás

Az idegen tárgyak tudatos, szándékos eltulajdonítása történhet családon belül vagy azon kívül.

A családon belül történő lopást - ami legtöbbször apró, jelentéktelen tárgyak eltulajdonítását jelenti - a szülők jobban elviselik, habár nagyon gyakran feszültséget, nyugtalanságot, sőt, agresszív reakciókat is kiváltanak részükről, mert a cselekményt a családon belüli erkölcsi normák, a tekintélyük megsértéseként élik meg.

A családon kívüli lopásoknak - boltokban, nyilvános helyeken, áruházakban - azonban már nagyobb súlyuk van. A gyerekek legtöbbször értéktelen vagy alig valamit érő tárgyakat lopnak: élelmet, édességet, ceruzát, pénzt stb.

Nem nevezhetünk minden lopást aszociális cselekménynek. Fiatalabb gyerekeknél az idegen tárgyak eltulajdonítása sokszor birtoklási vágyat elégít ki, szorongáscsökkentő funkciója lehet. Nemritkán olyan nem-tudatos célja van, hogy több odafigyelést, szeretet csikarjon ki a szülőkből, tekintélyszemélyekből, az elutasítás fájdalmát enyhítse, vagy éppen a más, kivételezett gyerekekkel való rivalizálást jelenti. Az ellopott tárgy lehet hasznos, értékes is, bár legtöbbször valamilyen szimbolikus üzenete van: jelentheti a szülők szeretetét, tekintélyt a többi gyerek szemében, de a „vitézi tett” örömét is. A kisgyerek hiheti azt, hogy az ellopott tárgy a szeretett személy része. Sokszor a szülőkkal való párbeszéd egyik formája a lopás, ami valamilyen, köztük lévő konfliktus megoldását próbálja szolgálni. Ilyenkor a szülői elutasítás okozta gyenge, sérült *én* így próbál megerősítést nyerni.

Kisgyerekeknél, legalábbis kezdetben, a lopás gyakran a kóros családi miliőhöz való kóros alkalmazkodás, mintsem társadalomellenes cselekmény. Éretlenségük miatt nem tudnak különbséget tenni az „enyém” és a „nem-enyém”, a „tiéd” között, a tárgyak a színük, illatuk, használhatóságuk alapján vonzzák őket, mintsem hasznosságuk miatt. Ha a családban nem tartják tiszteletben a személyes tulajdonra való jogot, a gyermek nehezen tanulja meg és fogadja el mások jogainak tiszteletben tartását. Az individualizáció további folyamatában a gyermek fokozatosan építi le a „minden az enyém” képet, és fogadja el azt, hogy másoknak is joguk van saját tárgyaik birtoklására („másoknak ugyanúgy vannak saját játékaik, könyveik, mint nekem”).

A személyiségfejlődés későbbi szakaszaiban, különösen a pubertáskor végétől az adolescenskor végéig a lopás egyre ritkábban jelent alkalmazkodási vagy viselkedészavart, egyre inkább a személyiségzavar megjelenése irányába mutat. Ilyenkor a lopás már inkább haszonlesővé válik, a funkciója összetettebb: benne van a megszerzés vágya, a másik emberrel szembeni ellenségesség, a bátorság öröme, a szülői tekintélyszeméllyel szembeni ellenállás, a bosszúvágy, a dac, a kihívás élvezete, a mazohisztikus, az erkölcsi normák megvetése igényének kielégítése stb.

Pszichodinamikáját illetően a gyerekkori-fiatalkori lopások egyértelműen gyengén fejlett *én*, és *felettes-én* jelenlétére utalnak. Az ilyen gyerekek olyan családban élnek, amelyben az érzelmi avitaminózis dominál, elutasítás, el-nemfogadás a sorsuk, elhanyagolják őket, a szülői identifikációs figurák pedig félelmetesek, elrettentők, vagy éppenséggel gyenge *felettes-én*-nel rendelkeznek, megfelelő erkölcsi és viselkedési normáik nincsenek. Ilyenkor a gyermek ezzel a szülői figurával azonosul.

Érdekes módon a lopást olyan családokban is gyakran elítélik és büntetik, amelyekben a szülők maguk is gyakran elkövetői az ilyen cselekedeteknek. Vannak olyan gyerekkori-fiatalkori lopások, amelyekre a felnőttek biztatnak, vagy éppen a csoport, amely iránt a gyerek elkötelezte magát. A nagy társadalmi különbségek, az általános alacsony életszínvonal, a szétesett társadalmi értékrendszer, amely helyébe még új, stabil nem alakult ki, sajnos serkentőleg hat a gyerekkori-fiatalkori lopásokra.

A hazudozás

Kisebb gyerekeknél a megismerési folyamat nem eléggé fejlett volta miatt, valamint a valóság és a valótlanság közötti különbségtétel képességének elégtelensége gyakran eredményezi azt, hogy a valóságot pontatlanul mutatják be. A mindennapokban lejátszódó életesemények sajátos megélése és az azok hatására megjelenő fantáziaképek eredményeként bennük az objektív valóság „torzított képe” jelenik meg és rögzül. A realitás ilyen módon való megváltoztatása nem szándékos, és nem is rosszindulatú. Ezek az ártatlan hazugságok.

A későbbiek során, a személyiségfejlődés eredményeként az idősebb gyerekek, az adollescensek már meg tudják különböztetni a valóságot a valótlanságtól. Ha valamilyen okból a valóság iránti elvárásaik nem teljesülnek, képességeiket nem fogadják el, az sikertelenségélménnyel, csalódással jár. Ezt a sikertelenségélményt elkerülendő a gyermek a saját maga által kigondolt és önmagát mindig szebb fénybe feltüntető tartalmakkal igyekszik helyettesíteni a valóságot. Ezek a hazugságok hivatottak arra, hogy a kielégítetlen vágyakat helyettesítsék, vagy kielégítsék. Ez már szándékos hazugság, amelynek az indítéka legtöbbször az, hogy a gyermek - de akár a felnőtt is - szebb fényben tüntesse fel magát. Ennek a háttérében legtöbbször az a félelem húzódik meg, hogy a környezet, a csoport, vagy éppenséggel a számunkra fontos ember nem fogad el bennünket olyannak, amilyenek vagyunk, valamilyen vélt vagy valós hiányosságunk miatt. Ezért „fel kell ékesítenünk” magunkat. Ezek tehát a jól ismert ékesítő hazugságok.

A hazudozásoknak a harmadik csoportjában a hazugságok előre megfontolt szándékkal, valamilyen anyagi vagy erkölcsi haszon megszerzése érdekében, az elkövetett cselekmény következményeinek, esetleg a lehetséges büntetés elkerülése érdekében történnek. Ezek a bűnös hazugságok, amelyekkel inkább a személyiségfejlődés későbbi fázisaiban, adollescenskorban, de legkifejezettebben a felnőttkorban találkozunk.

A pszichodinamikai háttértörténekek vizsgálatánál a személyiség érettségi szintjének felmérése mellett mindig meg kell vizsgálni a szűkebb-tágabb közösségi vonásokat is, amelyekkel a fejlődő személyiség azonosulni tud. Olyan családban, ahol a hazudozás elfogadott viselkedési norma, természetzerű, hogy a gyerek azt „normálisként” mintázza le.

Amit a közösség, az iskola tehet ilyen esetben az az, hogy tudatosítja a gyermekben viselkedészavarát, rávilágít annak társadalomellenességére, és egy közösség-kompatibilis identifikációs mintát mutat meg neki. Amelynek az az üzenete, hogy hazudozás nélkül egyszerűbb és melegebb kapcsolatokkal telibb az élet.

Szökés, csavargás

Az otthonról és az iskolából való szökés gyakran történik együtt, bár külön-külön is megtörténhetnek más aszociális viselkedészavarokkal együtt, mint amilyenek a különböző súlyosságú lopások, homo- és heteroszexuális kilengések, korai prostitúció lányoknál, erőszakos viselkedés fiúknál. A szökés és a csavargás ritkán különíthetők el. A szökés pubertáskorban, a csavargás az adollescenskorban gyakoribb. Az esetek többségében csoportban történik.

A csoportos szökés és csavargás legtöbbször az önállóság, az önelégültség, a kíváncsiság, az ismeretlen területek meghódítása, a szabadság utáni vágy kifejezése. Szökésre azok a gyerekek szánják el magukat, akik ellenségesnek élik meg a közösséget, a családot, amelyben élnek, így akarván büntetni a szülőket, lelkiismeret-furdalást, bűntudatot kiváltani bennük. Otthonról azért szöknek el, hogy elkerüljék a büntetést, vagy azokat a kötelezettségeket, amelyeket elviselhetetlennek élik meg, amelyek meghaladják erejüket. Ilyen módon próbálnak megszabadulni azoktól, a számukra elviselhetetlen körülményektől - tudatos, vagy nem-tudatos ön-büntetési, vagy szülő-büntetési készletéseik elől -, amelyektől egyéb módon nem tudnak szabadulni.

A szökés a gyenge *én* helyreállítására való kísérlet, védekezés a személyiség szétesését fenyegető valós vagy vélt veszélyek ellen. Némely fiatal számára a szökés és csavargás a társadalmi helyzetet szimbolizálja, egy csoporthoz tartozást, amelynek értékrendszerét túlbecsülik. A csoporthoz tartozás lehetővé teszi annak valamelyik tagjával, vagy a vezetővel való azonosulást, így a kifejezett identifikációs igény kielégülhet. Mások számára a szökés a bátorság megélését jelenti, kontrafóbiás cselekményt, vagy éppen a depresszió elleni védekezést, ismét máskor segélykérés a környezet számára, hogy az eddigi életkörülmények elviselhetetlenné váltak.

A közvetlenül az összetűzés, a konfliktus utáni szökés voltaképpen olyan cselekedet, amellyel a gyenge *én* enyhíteni próbál a konfliktusból eredő fel nem dolgozott feszültségen. Ha a szökés előre kitervelt, akkor az inkább súlyosabb alkalmazkodási, szocializációs zavarra utal. Az ilyen kitervelt szökések legtöbbször szintén csoportban történnek. Ezekről a csoportoktól más, új értékrendszert, szocializációs formákat remélnék a fiatalok. Azokkal azonosulnak, még akkor is, ha azok a normák kórosak, társadalomellenesek.

A szökevény, csavargó fiatalok személyiségjegyeinek meghatározója a lobbanékonyosság, fokozott agresszivitás, az érzelmi hidegség, a skizoid jelleg, nemritkán az alacsony intelligencia szint. Sokan közülük introvertáltak, magukba zárkóztak, bizonytalanok, passzív-függők, kisebbségi érzésben szenvednek, depressziósak, könnyen befolyásolhatók, szuggesztibilisek, aminek következményeként a társadalom peremére sodródott szubkultúrákban gyakran követnek el bűncselekményeket.

A szökés-csavargás viselkedészavar, ami mindig valamire való reagálást jelent - reaktív állapot, amely arra kell, hogy figyelmeztessen bennünket, a fejlődő személyiség szerkezet adaptációs készlete felmondta a szolgálatot. A változtatás elkerülhetetlen.

Az egyensúlyba jutás lehetőségei

Ha jól érezzük magunkat abban a világban, amelyben élünk, ha kis közösségeink körében elfogadásra találunk, akkor nem jelenik meg bennünk a magárahagyatottságból eredő elvagyódás, menekülési törekvés. A személyiségfejlődés útjain dominálónak váló magányosságérzés a fiatalkorban a valamilyen közösséghez tartozás törekvéseit indítja el. A kis közösségek - a galerik közössége - feloldják a fiatal magányosságát, elfogadásra és társra talál, ugyanakkor azonban az antiszociális normákkal való azonosulást díjazza csak. A galerit a közös „ügy” köti össze, nincsenek hasznos együttes programok, sem egyéb tervek vagy vágyak a jövőre nézve. Ezek a fiatalok többszörösen veszélyeztetettek válnak, mert az étellel szembeni elközömbösödés, a minden érték tagadása, az értékek hiánya üressé, érdektelenné alakítja a személyiséget, ami egyaránt vihet az öngyilkosság vagy a bűnözés irányába.

Ha a család nem tud elegendő vonzerőt kisugározni, ha nem tudja kialakítani a gyermek odatartozási érzéseit, akkor könnyen elsodorják a külső hatások, amikor fejlődése eredményeként kijut a külvilágba, és megismer más közösségeket is. A családok többsége ma - a rohanó étellel igazolva önmagukat - zilált, érzelmileg gyakran elhanyagoló, más része kifelé a „tökéletes” családképet nyújtja. A gyerekeknek „mindent” megadnak a szülők, de nem veszik észre, hogy a pénz, az ajándékok, a kívánságok teljesítése mellett a legfontosabbat nem nyújtják: a gyermek felé történő nyílt odafordulást, törődést és a szeretetet. A gyermekek - megfelelő belső értékrendszer hiánya eredményeként - egyszerűen kijátsszák a mindent megengedő szülőket.

Amit nem ad meg az egyik szülő, azt azonnal teljesíti a másik. Az egymásnak ellentmondó nevelési attitűdök érzelmileg jóvátehetetlenül lerombolják mindkét szülő tekintélyét. A gyermek azt tesz, amit akar, így végül is egyedül marad. Amit nem ad meg a család, azt megkeresi másutt. Így alakulnak ki az említett galériák, az összetartozás érzését nyújtva, amely a fiatal számára minden ajándéknál többet ér. Az odatartozás érzése, ha nem alakul ki a családban, kialakul azon kívül, értelemszerűen elfogadva azokat az értékeket, amelyek családon kívüliek. Ha a gyermek kapcsolattartása a szülőkkel bármilyen okból kifolyólag tartósan akadályozott, akkor teljeséggel érthető, hogy olyan személyiségrendszert épít fel magában, amely nem a szülőké. És minél tovább tart az egymástól való távolmaradás, a szülők annál idegenebbek lesznek a gyermek számára. A szülők hiánya és a kötődési igény kényszerítő súlya alatt a fejlődő személyiség csak úgy tud egyben maradni, ha megtalálja a számára valamilyen biztonságot jelentő egyensúlyt.

Fontos tudni azonban azt is, hogy a fejlődő személyiség plaszticitása, a belső változásra való nyitottság magában rejti a traumákon való túljutás, mondjuk azt: az önfejlődés ígéretét is. Ha idejében megtörténik a zavar felismerése, ha a gyermek a szorongás állapotában megfelelő segítséget kap, akkor a zavarok nagyon sokszor kedvezően megoldhatók és rendezhetők.

De abban a hamis illúzióban ne ringassuk magunkat, hogy a gyerek „kinövi” a baját. Erre egyedül - érthető okokból - nem képes. Ne hagyjuk, hogy a baj súlyossá váljon! Nincs az a hiba, amit nem lehet kijavítani, és minél hamarabb látunk hozzá, annál jobb. Segítségre van szüksége, mert a kapcsolatzavar és az érzelmi krízis éppolyan úton szüntethető meg, mint ahogyan kialakult: emberi kapcsolaton át. Ez elsősorban a kijavított szülő-család-gyermek kapcsolattól várható el. És a legsikeresebb is - ha van hozzá szülői-nevelői kapacitás. Ennek hiányában a pszichoterápia a gyógyító kapcsolat, amely az egyensúlyba kerülés lehetőségét nyújtja.

*** MEGJEGYZÉS:**

Az itt közölt írás a Vajdasági Magyar Tankönyv Tanács szervezésében megjelent tanári kézikönyvből származik, melynek címe: *A kötődés hálói – Közösségben létezve.*

Szerző: Dr. med. Sági Zoltán, neuropszichiáter, pszichoterapeuta, csoportanalitikus.

Ez a kiadvány a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg Újvidéken 2015-ben az Árgus kiadásában.

A kiadvány szerkesztője Muhi Béla.